

Kádár Tamás

SAUL HERCEG, BORS ISPÁN ÉS IVÁN ÚR

Megjegyzések, észrevételek a II. István király uralkodása vége körüli trónutódlási küzdelmek történetéhez

II. István király válságos, kül- és belpolitikai kudarcok és súlyos katonai vereségek sorozatától terhelt uralkodása vége felé egy újabb rendkívüli, Magyarország korábbi történetében még a legkritikusabb helyzetekben is jóformán elképzelhetetlen problémával került szembe: az uralmával elégedetlen nagybirtokosok egy csoportja – némely tekintetben beváltva a néhány évvel korábban, az 1123-as volhíni-i hadjárat során az egyik főúr szájából elhangzott döbbenetes fenyegetést – két közelebről ismeretlen előkelőt királlyá választott az uralkodó ellenében.¹ A 14. századi krónikakompozíció 158. fejezete a következő szavakkal emlékezik meg az addig példátlan, nyílt lázadásnak minősülő eseményről: „Mielőtt azonban a király tudomást szerzett volna Béláról [tudniillik első fokú unokaöccséről, Álmos herceg fiáról], az ország megesküdött, hogy a király után nővérenek, Zsófiának a fia, név szerint Saul uralkodjék. Történt pedig, hogy a király Egerben súlyos betegségbe esett, úgyhogy már mindenki előre látta a halálát. Erre Bors ispánt és Ivánt, akiket elcsábított a hiú reménykedés, az árulók királlyá választották. Mikor azonban a király Isten akaratából fölépült, Ivánnak a fejét vétette, Bors ispánt pedig csúfosan Görögországba száműzte a királyi udvarból, és olyan határozat született, hogy az ő ivadékai közül senki se ítéltesék méltónak arra, hogy a királyi udvarba betegye a lábát. A főemberek azért is szánták rá magukat, hogy értesítsék Béláról a királyt, mert a király roppant bánkódott amiatt, hogy nincs, aki az örökébe lépjen.”²

A Képes Krónika tájékoztatása szerint tehát II. István országlása utolsó éveiben – a Bizánci Birodalomba emigrált Álmost is közéjük számítva – öt jelölt neve is felmerült az utódlásra, ami önmagában is feltétlenül érdemes figyelmünkre és

¹ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. 2. kiadás. Bp. 1899. 238.; *Kristó Gyula*: A korai feudalizmus (1116–1241). 5. Politikai viszonyok. In: Magyarország története. I/2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György. Bp. 1984. 1172–1388., itt: 1184–1185.; *Makk Ferenc*: A tizenkettedik század története. (Magyar századok) H. n. [Bp.] 2000. 58–59.

² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* I. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1937. (a továbbiakban: SRH I.), 444.; az idézett szövegrész Bollók János fordítása: Képes Krónika. (Milleniumi magyar történelem) Bp. 2004. (a továbbiakban: KK) 103.

az események vizsgálatára sarkall. Mindenek előtt a szóban forgó személyekkel kapcsolatos, szerfelett csekély ismereteinket szükséges összefoglalnunk. Béla hercegről, minthogy II. István király 1131 márciusi halála után ő lépett trónra, valamennyi későbbi Árpád-házi uralkodó tőle származott, és az utódok emlékezetében, valamint a hivatalos udvari történetírásban igen fontos, pozitív megítélésű alakként élt, így viszonylag sokat tudunk a hatalomra jutása előtti időszakból is.³ Forrásunk ilyenformán aránylag részletesen számol be a herceg sorsának alakulásáról, különösen az 1120-as évek második felének tekintetében, ami váratlan és szerencsés fordulatot hozott Béla addig hányattatásokkal teli, kalandos életében. Atyja utolsó, 1125 körülre datálható – ismét csak dugába dőlt – hatalomátvételi kísérlete után nagy valószínűség szerint ő is Bizáncba menekült Álmossal és néhány, a II. István elleni szervezkedésben részt vett hívükkel.⁴ II. Jóánész császár barátságosan fogadta őket, és illő elhelyezést biztosított számukra: Álmost a makedóniai Konsztantina városkában telepítette le, ahol az mintegy másfél-két évvel később meghalt.⁵ Béla időközben – feltehetően újfent gyarapodásnak indult és erőre kapott pártjuk vezetőinek hívására – a helyzet kedvezőbbre fordultában reménykedve, titokban visszatért Magyarországra, és jóakarói tanácsára, illetve segítségével talán egy kolostorban, későbbi forrásunk bizonytalan hitelű értesülése szerint a pécsváradai bencés apátságban húzta meg magát.⁶ Bújtatása, illetve rejtőzködése állítólag olyannyira sikeres volt, hogy maga az eleve gyanakvó természetű, de az Álmos említett puccskísérlete óta még inkább bizalmatlanná vált, a kétes hűségű főurak és prelátusok legkisebb mozgólódását is árgus szemekkel figyelő király sem tudott hazatértéről, sőt úgy hitte: a herceg meghalt a megvakítása után.⁷ A herceg hívei, Pál püspök és Ottmár ispán, illetve a hozzá húzó és a titokba beavatott többi előkelő Saul – II. István és a királyi tanács általi – trónörökössé való jelölése, illetve Bors és Iván, valamint támogatóik – valószínűleg kevéssel azt követő – puccskísérlete után, vélhetően 1129 dereka tájt tudatták a királyt arról, hogy Béla él és Magyarországon

³ A krónikaszerkesztmény szerzőinek II. Béla iránti elfogultságáról és a király alapvetően pozitív portréjáról lásd *Domanovszky Sándor*: Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. II. közlemény. Századok 67. (1933) 183–184.; *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 272–273. Horváth szerint a krónikaszerző ugyanakkor némi iróniát is megenged magának Bélával kapcsolatban. Lásd uo. 273–274.

⁴ *Makk Ferenc*: Megjegyzések II. Béla történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 40. Szeged 1972. 31–49., itt: 33–34.; *Makk F.*: A tizenkettedik i. m. 54–55.

⁵ SRH I. 442–443.; *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. 234.

⁶ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. III/1–2. Studio et opera Georgii Fejér. Buda 1829. (a továbbiakban: CDH III/1–2.), III/2. 127. (bizonyosan hamis oklevél talán hiteles adata); *Makk F.*: Megjegyzések II. Béla i. m. 36. 35. jegyz.; *Makk Ferenc*: II. Béla. In: *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. H. n. [Szeged] 2001. 174–188., itt: 177.

⁷ SRH I. 443.; *Makk Ferenc*: II. István. In: *Kristó Gy.* – *Makk F.*: Az Árpádok i. m. 161–173., itt: 173.

tartózkodik, egyúttal bizonyára kérték az uralkodót: fogadja kegyébe az ekkoriban körülbelül 19–20 esztendőös rokonát. II. István kútfontk elbeszélése szerint felettébb megörült a hírnek, és azonmód udvarába hívta-hozatta Bélát, majd követeket küldött szövetségéhez, I. Uros raškai szerb nagyzsupánhoz, hogy „megkerült” unokaöccse számára nőül kérjék a fejedelem egyik leányát.⁸ A remélt frigy csakhamar, feltehetőleg még az év vége előtt létre is jött Béla és Ilona hercegnő között, és kis idő elteltével a királyt újabb jó hírről tájékoztathatták, nevezetesen, hogy az ifjú ara gyermeket vár. A hercegi házaspár ekkor alighanem már Tolnán lakott, az uralkodó ugyanis ezt az Árpádok ősi törzsbirtokaihoz tartozó és a megye székhelyéül is szolgáló délkelet-dunántúli falut jelölte ki udvaruk székhelyéül, és feltehetően nekik is adományozva a települést.⁹ Béla és hitvese fejedelmi származásukhoz illő módon minden valószínűség szerint sok egyéb fekvőséget is kapott a királytól, aki mindezekon felül rendszeres és bőkezű javadalmazást is biztosított számukra. 1130-ban megszületett első gyermekük, egy életerős fiú – a majdani II. Géza –, ami még nagyobb örvendezésre készítette II. Istvánt. A király őszinte jó kedvének, boldogságának hátterében a krónikakompozíció előadása szerint István – és nyilván hozzátehetjük, vele az egész elit – az uralkodóház jövője miatti, valóban indokolt aggodalma, az egyébként tévesen Szent Istvántól eredeztetett királyi család törvényes fiutód nélküli kihaltától való félelme állt. II. István e feletti, bizonyára súlyos lelki teherrelt jelentő, sőt mély depresszióba hajló szakadatlan nyugtalanságát két ízben is megemlíti hivatkozott forrásunk, amely a 157. *caput* végén egészen világosan úgy fogalmaz: a király épp azért szabadult fel, és örvendezett Béla életben léteének híre hallatán, „mert kétséget kizáróan tudta, hogy nem lesz örököse”.¹⁰ Talán anélkül is könnyen észrevehető, hogy arra külön felhívnam a figyelmet, a fenti rövidke, mintegy odavetett mondatrészt, értelmezzük bárhogyan is jelen

⁸ SRH I. 443.; *Kristó Gy.*: A korai feudalizmus i. m. 1186.; Makk Ferenc egyik munkájában 1128–1129 fordulójára, másutt 1129-re tette Béla a király általi felemelését és megházasítását. Lásd *Makk Ferenc*: Magyarország a 12. században. (Magyar história) Bp. 1986. 105.; *Ferenc Makk*: The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century. Bp. 1989. 27., 134. 95. jegyz. A tárgyra legújabban, a házasságkötés időpontját 1129-re helyező kutatói vélekedés meggyőző alátámasztásával lásd *Farkas Csaba*: A basileus unokahúga. Fons 23. (2016) 87–118., itt: 114., 117. Ottmár ispán minden valószínűség szerint azonos azzal az előkelővel, akit a krónikakompozíció 131. *caputja* Kálmán király halálos betegsége kapcsán, annak legbelsőbb köreiből tartozó bizalmasaként említ (lásd SRH I. 431.), és alighanem az 1124-re keltezett hamis oklevélben szereplő barsi ispán is ő lehet, lásd *Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*. I. Szerk. Györffy György. Bp. 1992. (a továbbiakban: DHA) 418. Pál püspök kilétének meghatározásakor az 1137–1138-ban adatolt győri főpap személye merülhet fel, lásd *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2011. 90., 134.

⁹ *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. 238.; *Makk F.*: II. Béla i. m. 177.

¹⁰ „[...] quia absque dubio sciebat se heredem non habere.” – SRH I. 443., fordítása: KK 103.

helyzetben a *heres* szó fogalmát, nyilvánvaló és feloldhatatlan ellentmondásban áll azon, a krónikaszövegben csupán két sorral lejjebb olvasható, írásom elején idézett közléssel, amely Zsófia hercegnő fia, Saul a király általi trónutóddá való designálásról számol be. Saul trónörökössé tételét ugyanis, mint láttuk, a fent fordításban citált „*antequam vero rex Belam scivisset*” határozós szerkezettel, Béla életben voltának és magyar földön való rejtezésének feltárása előtti időpontra helyezi. Ha a király – a gyermektelensége, vagy talán megkockáztathatjuk e feltételezést is: valamely egészségügyi probléma miatti, felismert nemzőképtelensége okán – valóban megvakított unokaöccse „felbukkanását” megelőzően, a szövegkörnyezet alapján akár jóval, esetleg már évekkel korábban Sault választotta, és tette hivatalosan is trónörökössé, tehát ha kényszermegoldás révén is, de ilyenformán mégis idejekorán gondoskodott az utódjáról, miért búslakodott és emésztette magát szüntelenül örökös hiányában az után is?¹¹ Az ellentmondást azzal sem magyarázhatjuk, hogy krónika vélhetően a 12. század utolsó harmadában működött folytatója a *heres* főnevet eredeti jelentése helyett átvitt, fiutód/fiúgyermek értelemben kívánta használni, lévén, jóllehet Béla ugyan másik unokafivérével ellentétben – és ez igen nagy jelentőséggel bírt – I. Géza fiági leszármazottának mondhatta magát, de csakúgy, mint Saul, természetesen ő sem „válthatta ki” a király által minden bizonnyal felettébb vágyott saját fiút, és II. Istvánnak legfeljebb amiatt volt több oka az öröme és a vigadozásra, amikor informálták másik unokafivére életben létéről, hogy ezáltal már két közeli vérrokona is szóba jöhetett majdani utódként az ország élén. Kérdés persze az is, és az alábbiakban visszatérek rá, hogy a vonatkozó krónikarész alkotója nem valamelyes rejtett, az Álmos-ág iránti elfogultság, illetve még konkrétan, II. Béla-párti megfontolás nyomán tette-e hozzá mondandójához a problematikus, fentebb citált félmondatot.

Ideje a tanulmány címében megnevezett személyekről is szót ejtenem. Sault – mint láttuk – a 14. századi krónikaszerkesztés a király nőtestvére fiának mondja, és bár ennél fogva a – hazai hagyományok szerint csak a mindenkori uralkodó, valamint a dukátus birtokosa gyermekeinek kijáró – hercegi cím eredendően nem illette meg, trónörökössé tételével magától értetődően hercegi rangra emelkedett.¹² Amennyiben kútfőnk a Saul és a király közötti rokoni kapcsolatra

¹¹ A király esetleges meddőségére vagy impotenciájára konkrétan egyedül Kosztolnyik Zoltán gondolt. Lásd *Z[oltán]. J. Kosztolnyik: The dynastic policy of the Árpáds, Géza I to Emery (1074–1204)*. (East European Monographs No. 687.) H. n. [College Station] 2006. 108.

¹² A „királyi” hercegi, vagy közkeletűbb megnevezéssel: királyfi méltóság korabeli magyarországi jelentéséről: *Köblös József: Herceg*. (Szócikk.) In: *Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század)*. Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 261.; *Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig*. (Történelmi Kézikönyvtár) Debrecen 1997. 77–78.

vonatkozó közlése helytálló, mivel azt bizonyosan kizárhatjuk, hogy II. István és Zsófia csak édesanyjuk révén voltak testvérek, azaz a hercegnő nem Kálmántól született, Saul a „Könyves” jelzővel emlegetett király egyedüli, vagy legalábbis egyetlen ismert unokájaként látta meg a napvilágot; továbbá mert II. István fivére már régen, prepubertás korban meghalt, leányági leszármazotti volta ellenére személye megalapozottan merülhetett fel lehetséges trónörökösként.¹³ Korrendi megfontolások alapján azonban vitatható, hogy Zsófia valóban Kálmán, avagy a dinasztia egy másik – korábbi generációjához tartozó – azonosítatlan tagjának leánya volt-e. Kálmán király és a hercegnő apa-lány rokoni viszonyát Wertner Mór vonta kétségbe, minthogy Zsófia, abban az esetben, ha csakugyan a király gyermekeként jött a világra, legkorábban 1098 folyamán születhetett; Kálmán tudniillik az előző év második felében lépett házasságra első, szicíliai feleségével, a hercegnő fia, Saul pedig ebből következően 1113 előtt bajosan láthatta meg a napvilágot.¹⁴ A herceg eszerint 1127-ben, amikor a szakirodalom trónörökössé designálását helyezi, legfeljebb 14 éves siheder lehetett, így kevésbé valószínű, hogy mint Wertner írja: „ellenkirállyá” emelték volna II. Istvánnal szemben.¹⁵ Kiváló genealógusunk megállapításai korrendi tekintetben kétségkívül pontosak és helyesek, konklúziója viszont a forrás szembeütő félreértelmezésén alapul, következőképp felettébb bizonytalan a helytállósága. A krónikaszövegben ugyanis szó sincs Saul ellenkirálykénti felléptetéséről, azt – minden valószínűség szerint II. István tudtával, mi több, talán épp annak kezdeményezésére – *trónörökös*-sé tették, aminek pedig nem különösebben lehetett akadály a zsenge kora, még esetleges kisgyermek volta sem, annál is kevésbé, mert a király és a főurak vélelmezhetően inkább II. István hosszabb ideje fennálló gyermektelensége, mintsem közeljövőbeli elhunytja miatti aggodalmuk okán döntöttek Saul hivatalos trónutóddá való designálásáról.¹⁶ A nem is oly régmúlt – a legelső krónikákból jól ismert és feltehetőleg a családi emlékezetben is élő – történetében akad is példa

¹³ Kálmán király családjára, illetve a felmerülő genealógiai problémákra lásd Wertner Mór: Az Árpádok családi története. (Történeti nép-, és földrajzi könyvtár 51.) Nagybecskerek 1892. 218–219., 226–228.; Domanovszky Sándor: A Budai Krónika. III. közlemény. Századok 36. (1902) 810–831., itt: 820. 5. jegyz.

¹⁴ Wertner M.: Az Árpádok családi i. m. 218–219.; Pauler Gy.: A magyar nemzet i. m. 202. Font Márta – egyedüli a kérdésben nyilatkozó medievistaként – úgy gondolja, 1129 táján Saul körülbelül 15 éves korban járhatott, lásd Font Márta: Könyves Kálmán és kora. (IPF-Könyvek 1.) Szekszárd 1999. 78. Abban az esetben, ha a herceg valóban Kálmán unokája volt, mint láttuk, a mondott időpontban ez csak életkora felső határa lehetett.

¹⁵ Saul trónörökössé tételének időpontját illetően Pauler Gyula és Kristó Gyula nem nyilatkozott egyértelműen (lásd Pauler Gy.: A magyar nemzet i. m. 238.; Kristó Gy.: A korai feudalizmus i. m. 1182.), Makk Ferenc ellenben 1127 első felére datálta azt (Makk F.: A tizenkettedik i. m. 56.; Üő: II. István i. m. 171.), amivel – az év tekintetében mindenesetre – alighanem egyetérthetünk.

¹⁶ Makk F.: Megjegyzések II. Béla i. m. 36.

egy bizonyosan kisgyermek korú herceg kijelölt trónörökössé tételére, sőt egyidejűleg, még atya életében történt megkoronázására is, Salamont 1058 eleje táján mindössze négy-öt évesen avatták királlyá, és egyes vélemények szerint Kálmán 1105–1106 folyamán szintén megkoronáztatta az akkor ugyancsak mintegy négy esztendőes fiát, Istvánt.¹⁷ Saul herceg születése időpontját illetően legfeljebb találgathatunk, az mindenestre egyfelől szinte bizonyos, hogy legkevesebb két-három évvel fiatalabb volt Bélánál, másrészt: 1128 körül alkalmasint már betöltötte nyolcadik életévét. A herceget csupán egy ízben, trónörökössé jelölése kapcsán említi a krónikaszerkesztmény, és más forrásban sem találunk egyéb érdemi, illetve kétségkívül hiteles információt későbbi sorsára vonatkozóan. A 16. század közepén készült Tarih-i Üngürüş tudósítása szerint Saul túlélte II. Istvánt, de a főemberek – mivel méltatlannak tartották a királyságra – az uralkodó végakarát, amelyben ráhagyta a koronát, nem teljesítették, és Bélát ültették a trónra. A krónika iménti információi azonban megkérdőjelezhetőek.¹⁸ A latin eredetiről török nyelvre fordított történeti munkát szerzője ugyanis csaknem bizonyosan a Képes Krónika családjába tartozó művek egyike, és/vagy – még nagyobb valószínűség szerint – Thuróczy krónikája alapján, azt többé-kevésbé átdolgozva és néhány helyen kiegészítve, az oszmán történetírói gyakorlat stílusában és vélhetően annak sajátos módszerével állította össze. Az említett adatok ellenben forrásai egyetlen szövegvariánsában sem lelhetőek fel, még utalás szintjén sem.¹⁹

Makk Ferenc, illetve a kutatás a kérdésre kiterő része a II. István halála és II. Béla király 1131. április 28-án lezajlott megkoronázása között eltelt, tagadhatatlanul gyanút ébresztően hosszú, legalább másfél hónapos időintervallumra felfigyelve, hitelt adott a Tarih-i Üngürüş fenti közléseinek. Feltételezte, hogy a látszólagos interregnum oka egy – a Saul és Béla között a koronáért és az ország feletti főhatalomért megvívott, az előbbi vereségével záruló – belháború lehetett, amely során, vagy eredményeként Saul is életét veszítette. Magam úgy vélem, jöllehet a II. István – egyébként nem pontosan ismert, de legvalószínűbben március első napjaiban, esetleg heteiben történt – elhunyt és Béla királlyá avatása között mutatkozó időkülönbség valóban szokatlan, de messze nem kivételszámba menő eset a 11–12. század magyarországi uralomváltásainak történetében. A középkori Európa uralkodói általában – nyilvánvaló közjogi és szakrális szempontokból kifolyólag – vitathatatlanul törekedtek rá, hogy

¹⁷ *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. 105.; *Makk Ferenc*: Megjegyzések Kálmán külpolitikájához. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 67. Szeged 1980. 27.; *Uő*: II. István i. m. 162.

¹⁸ Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája. A Tarih-i Ungurus és kritikája. Ford., bev. Hazai György. Bp. é. n. [1996.] (a továbbiakban: TU) 121.

¹⁹ A Terdzsumán Mahmúd által lefordított és részint írt krónika forrásairól, hitelességéről és a korabeli török történetírás jellemzőiről: TU 18–19.; A magyarok története. Tarih-i Üngürüş. Madzsar Tarih-i. Ford., jegyz., utószó Blaskovics József. (Magyar Hírmondó) Bp. 1982. 22–23.

hatalomra jutásukat követően mihamarabb megkoronáztassák magukat. Bár a királyság megalapítását követő két évszázad tekintetében csupán egy-két elszórt adattal rendelkezünk, ez feltehetően Magyarországon sem volt másként, és a 11. században – noha I. István után nyolc király is trónra lépett – egy olyan uralomváltást sem találunk, amelynél forrásaink segítségével megállapíthatnánk az előd, illetve az őt követő uralkodó epochális napjait.²⁰ II. Gézátt ugyanakkor a Képes Krónika családjának – igaz, a másik, rövidebb szöveghagyomány által viszont cáfolt – tudósítása szerint csak kilenc hónappal atyja, II. Béla elhunytá után, 1141. november 22-én koronázták meg.²¹

Makk Ferenc az 1128–1132 közötti főúri csoportharcok és trónküzdelmek történetét vizsgáló első tanulmányában még nem látta bizonyítottnak a II. István halála és II. Béla megkoronázása között feltételezett nagyjából két hónapos intervallumot. Mindamellet a Tarih-i Üngürüs hivatkozott információi nyomán valószínűnek, vagy miként óvatosabban fogalmaz: lehetségesnek ítélte, hogy Saul túlélte nagybátyját, és Bélát csak az ellentáborok Saul és pártja vereségével zárult, nyílt fegyveres erőpróbája, valamint a designált trónörökös – következképp 1131 március-áprilisára tehető – halála után kenték fel és koronázták királlyá.²² Későbbi munkáiban már sokkal egyértelműbben és határozottabban nyilatkozott a kérdésben, a két hónapos „interregnum”-ot bizonyos – a II. István elhunytát követő utódlási harc megtörténtét alátámasztó – ténynek tekintve.²³ Egy remélhetőleg a közeljövőben elkészülő, külön, csak e tárgyra fókuszáló tanulmányomban tervezek kísérletet tenni annak bizonyítására, hogy török kútfőnk szoban forgó értesülései alkalmasint nem az idézett formában voltak olvashatók, vagy – és talán ez a valószínűbb lehetőség – egyáltalán nem szerepeltek, sajnos ismeretlen, vagy bizonyosan nem azonosítható forrásában. Véleményem szerint Saul a korábban kényszerből, vagy őszintén őt támogató előkelők általi – a herceg a királyságra való állítólagos méltatlansága miatti – úgyszólván közmegegyezésen nyugvó, de legalábbis a főurak jelentős része akaratának megfelelő félreállítása gyaníthatóan a fordító-szerző logikai következtetése révén, egyfajta magyarázó kiegészítésként került be a krónika szövegébe.

Mint hogy az szoros összefüggésben van Saul 1128 utáni státuszával, illetve értelemszerűen a herceg sorsának későbbi, II. István halálát követő alakulásával is, e helyütt érdemes kitérnünk a szakirodalom azon régóta és általánosan osztott – így

²⁰ A magyarországi koronázási gyakorlat időadataira: Makk F.: Megjegyzések II. Béla i. m. 38.; Kádár Tamás: Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András király megkoronázásának időpontjához. Levéltári Közlemények 84. (2013) 4–5.

²¹ SRH I. 453.

²² Makk F.: Megjegyzések II. Béla i. m. 38–39.

²³ Makk F.: Magyarország a 12. i. m. 105.; Uő: A tizenkettedik i. m. 61.; Uő: II. Béla i. m. 173., 178.

Makk munkáiban is rendre előforduló állítására, mely szerint a 14. századi krónikaszerkesztés a király utolsó éveinek bemutatásakor azt is elbeszéli, hogy II. István – nyilvánvalóan a közelinek érzett elmúlásra készülve – az akkorra már egészséges fiúoddal büszkélkedhető Bélát deiználta és tette meg örököséül.²⁴ Abban Makk professzornak kétségkívül igazat adhatunk, hogy ez elvileg jelentős mértékben növelhette volna a vak unokaöcs elfogadottságát az uralkodó gyérülő-fogyatkozó, valamint vele evidens okokból kevésbé rokonszenvező pártján belül, és egyszermind erősíthette volna Béla trónjogát riválisaival, főként a már hatalomra jutása után, 1132-ben ön-, illetve ellenjelöltként fellépő Borisszal, Kálmán állítólagos fiával szemben. Azonban ilyen értelmű közlést a krónika egyetlen textusváltozatában sem találunk, sőt az inkriminált kijelentés szöveghagyományainkban még utalás-szerűen sem lelhető fel, ezért az egyébként valóban nem kellően szabatos mondat esetleges félremagyarázása sem jöhet szóba.²⁵ Megfordítva a gondolatsort: az, hogy az Anjou-kori krónikaszerkesztés verziói valójában nem tesznek semmiféle ilyen vagy hasonló tartalmú állítást, mivel Béla – II. István és a vezető udvari körök általi – hivatalos deiznációja értelemszerűen támogatná a világtalan herceg trónra emelkedésének és 10 esztendei országglásának legitimitását, és annak felemlítését vagy kihangsúlyozását a közeli utókor Béla iránt részrehajló történetírója minden bizonnyal nem mulasztaná el, közvetve épp azt támasztja alá, hogy az csakugyan nem történeti tény. Az mindazonáltal felvethető, hogy a tárgyalt krónikarész szerzőjét, hogy ezzel is alátámassza II. Béla uralmának alighanem sokak által megkérdőjelezett legitimitását, ravasz tudatosság, elleplezni akart szándék vezette, amikor a herceg felkarolásáról és megházasításáról a király törvényes fiörökös hiánya miatti folyamatos búsongásának elbeszélése után számolt be. Ha helyes ez a vélelmem, a krónikás ebbéli igyekezetében azonban, mint arról már szóltam, figyelmenlül járt el, és ezzel egyúttal mintegy felfedvén indíttatása okát is, egyértelmű ellentmondásba került a Saul kijelölésére vonatkozó korábbi kijelentésével.

Fontos kiemelni, hogy másik – a kérdést illetően legalábbis bizonytalan hiteű – forrásunk, a Tarih-i mindössze Saul látszólag békésen lezajlott félretételéről ír, Béla – feltételezett – trónutóddá választására viszont még csak nem is utal, ami szintén csökkenti a vélt esemény megtörténtének valószínűségét.²⁶ A 16.

²⁴ *Domanovszky S.*: A Budai Krónika i. m. 820.; *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpád-házi királyok alatt. In: A magyar nemzet története. II. Bp. 1896. 266.; *Fraknói Vilmos*: A királyi trónöröklés rendje az Árpádok korában. Katholikus Szemle 27. (1913) 13.; *Bartoniék Emma*: Az Árpádok trónöröklési joga. Századok 60. (1926) 834., 837.; *Hóman Bálint*: Bizánc és Magyarország. In: *Hóman Bálint – Szekfü Gyula*: Magyar történet. II. 2. kiadás. Bp. 1935. 366. (az utóbbi négy szerző nem hivatkozik a krónikára); *Makk F.*: Megjegyzések II. Béla i. m. 39.; *Kristó Gy.*: A korai feudalizmus i. m. 1186.; *Makk F.*: A tizenkettedik i. m. 60.

²⁵ *Makk F.*: A tizenkettedik i. m. 60.

²⁶ TU 121.

századi kútfő alapján, mint azt már elmondtam, Makk azt is vélelmezte, hogy Saul az összecsapásban alul maradván életét veszttette, és Bélát csak azután koronázták meg Székesfehérvárott.²⁷ Ez utóbbi, tehát Saul 1131. márciusra vagy legkésőbb április közepére tehető halálára, illetve az annak erőszakos jellegére vonatkozó feltételezés szintén nem áll összhangban sem a Tarih-i Üngürüş, sem pedig kora középkori kútfőink tudósításaival. A térség államainak 11–12. századi történetében egyébiránt kifejezetten ritkán fordult elő, hogy a trónharc győztese kivégeztette volna elbukott és kezére került ellenlábását, vagy esetleg hívei tudtán kívül, túlbuzgóságból meggyilkolták volna azt. A vesztesekre általában, hogy uralkodásra alkalmatlanná tegyék őket, „csupán” megvakítás, vagy néha – keleti, Bizáncban előszeretettel alkalmazott mintára, miként azt valószínűleg Álmos szintén megtapasztalni kényszerült – azzal együtt kasztrálás várt.²⁸ Felmerülhet továbbá az is, hogy Saul éppenséggel megvakítása, vagy esetleges férfiatlanítása következtében halt meg, ez azonban még sokszorta bizonytalanabb, a találgatások végtelen útvesztőjébe vezető feltevés. Ez ráadásul azon megfontolás tükrében is joggal megkérdőjelezhető, hogy számos korabeli példát ismerünk – így legkézenfekvőbb csak Álmos és Béla esetére gondolni –, amikor a csonkítást elszenvedett szerencsétlen felépült, és jóval túlélte kíméletlen megnyomorítását.

Összefoglalva az elmondottakat: annak, hogy krónikáink a feltételezett nagy horderejű lépést nem örökítették meg, illetve azt – a legmegengedőbb értelmezés szerint is – legfeljebb csak sejteni engedik, meggyőződésem szerint aligha lehet más oka, mint hogy II. István, jóllehet többen is szerették volna azt elérni az udvari előkelők közül, valójában nem tette örökösévé Bélát, kijelölt utóda csakúgy, mint eredetileg, 1128 táján, a király végnapjaiban is Saul volt. Számolnunk kell azonban egy másik, eddig nem érintett lehetőséggel is, jelesül, hogy Zsófia hercegnő fia esetleg nem élte meg II. István halálát. Úgy látom, ez az eshetőség teljes bizonyossággal ugyan nem zárható ki, de meglehetősen csekély, jóformán elhanyagolható a valószínűsége. E kérdésre, nézetem helytállóságának alátámasztására az alábbiakban visszatérek, itt egyelőre elégedjünk meg annyival: a krónikakompozíció – II. Béla uralkodásának történetét elbeszélő szakaszainak – egyik szerfelett érdekes információja alapján mindenesetre felmerül, hogy Saul talán még az 1130-as évek végén is élt.

A herceg apjának kilétét és származását sajnos teljes homályban hagyják elbeszélő forrásaink, így azokat illetően nincs semmi biztos ismeretünk. Kútfőink

²⁷ Makk F.: *Megjegyzések II. Béla i. m.* 39.

²⁸ 1074-ben Vid ispán és társai Salamon király riválisát, Géza herceget például annak megvakítása által tervezték – így uralkodásra alkalmatlanná téve – ártalmatlanítani (lásd SRH I. 380.). A megvakítás a hatalmi harcokban való hazai alkalmazásához: *Szabó Pál*: „effodit oculos” – a megvakítás büntetésének bizánci eredetű gyakorlatáról a XI–XIII. századi Magyarországon. *Jogelméleti Szemle* 12. (2011) 2. sz. (www.jesz.ajk.elte.hu/2011_2.html, letöltés: 2017. febr. 18.)

Saul trónörökössé választása leírásakor viszont nem utalnak arra, hogy külföldről hívták volna be az országba, így vélelmezhetjük, dezinálását megelőzően Magyarországon élt és alighanem itt is született.²⁹ Apja eszerint, hacsak nem egy külhoni dinasztia magyar földre menekült vagy önként beköltözött sarja volt, a hazai elit Kálmán királyhoz igen közel álló, szűk csoportjából, bizonyára az egyik tekintélyes és előkelő főúri nemzetség tagjai közül került ki. Neve szintén arra látszik mutatni, hogy apja nem külszorbéli fejedelmi dinasztiából származott; Szent Pál apostol eredeti, héber, illetve Izrael első, a Szentírás Sámuel próféta Első Könyve című részéből jól ismert királyának nevét ugyanis a középkori európai uralkodóházak több ezer tagja közül senki sem viselte. Domanovszky Sándor vette fel először az igen imponáló, számomra is meggyőző elképzelést, miszerint Saul atyja a Kálmán király 1111. és 1113. évi oklevelében szereplő bihari ispánnal lenne azonos.³⁰ Lehetséges továbbá, hogy – ott külön cím, tisztség nélkül, talán pályája korábbi szakaszában – ugyancsak ő bukkan fel a Kálmán király nevében hamisított, és 1102-re keltezett tengerfehérvári *privilegium* tanúoráiban.³¹

A kutatás kísérletet tett Saul bihari ispán nemzetségi hovatartozásának meghatározására is: Domanovszky véleménye szerint, mivel a kiterjedt főúri rokonság helyi ágai igen jelentős birtoktesteket tulajdonoltak Bihar megyében, a Hont-Pázmány nemhez tartozhatott, Vajay Szabolcs pedig – megfontolásra érdemes érvekkel cáfolva kollégája nézetét – feltételeken a többek között a Berettyó vidékén is birtokló és a vármegyében törzsökös, „ősfoglaló” Ákos nemzetség szülöttének gondolta az előkelőt.³² A kérdés tárgyunk szempontjából majdnem indifferens, jóval nagyobb, és talán Kálmán és Álmos herceg évtizedes viszállyával is szorosabb összefüggésben álló jelentőséggel bír ugyanakkor Saul tiszántúli megyéspánságának, bihari működésének ügye. A szinte országresznyi vármegye az 1107-ben Álmostól elvett és felszámolt dukátus kelet-magyarországi tömbjének egyik legfontosabb, a 11. század végére valószínűleg már nem csupán a tiszántúli tartományrész, hanem az egész nyitrai-bihari hercegség törzsterületétől és központjától

²⁹ Hodinka Antal – a 12. századi magyar krónikára hivatkozva – Sault Zsófia, I. Béla király leánya és Ulrik karintiai (helyesen krajnai és isztriai) örgróf fiának vélte, lásd *Hodinka Antal*: Kálmánfi (Kolomanovics) Boris. Történelmi Tár 12. (1889) 421–433., itt: 425. A krónikakompozíció azonban nem nevezi meg a herceg apját, és Saul nevű fiút nem csupán Ulrik gyermekei, de sem az egész Weimar-orlamündei uralkodóház, sem pedig az utód dinasztiák tagjai körében sem találunk.

³⁰ *Domanovszky S.*: A Budai Krónika i. m. 820. 5. jegyz.; SRH I. 444. 2. jegyz. Saul ispán említései Kálmán király okleveleiben: DHA 383., 396.

³¹ *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.* (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.) II. Sabrao i uredio T[adija] Smičiklas. Zagreb 1904. 10.

³² *Domanovszky S.*: A Budai Krónika i. m. 820. 5. jegyz.; SRH I. 444. 2. jegyz.; *Vajay Szabolcs*: I. Géza király családja. Turul 79. (2006) 32–39., itt: 34., 37., 43. jegyz.

szolgáló területiális-közigazgatási egysége volt;³³ Kálmán király tehát minden valószínűség szerint – csakúgy, mint feltehetően más megyék esetében is – Álmos tisztségviselőjét hamarosan leváltotta, és egyik legmegbízhatóbb, kétségtelen lojalitását hívének nevezte ki Bihar élére a dinasztikus országmegosztás rendszerének megszüntetésekor. Nem tudni, hogy Saul ekkor, vagy csak néhány évvel később nyerte-e el a vármegye – értelemszerűen a legtekintélyesebb főúri hivatalok közé tartozó – ispáni tisztségét, miként archontológiai adataink nagyfokú szórványosság miatt az sem ismert, meddig viselte azt, a következő bihari ispán ugyanis csak 1138-ban tűnik fel.³⁴ Amennyiben Zsófia hercegnő csakúgyan Kálmán és szicíliai normann származású feleségének leánya, az ő férje pedig valóban Saul bihari ispán volt, házasságkötésükre – Zsófia vélelmezett életadatai figyelembevételével – valószínűleg II. István uralkodása idején, annak inkább első felében került sor. A kissé talán meglepő feltevés, hogy egy király – ráadásul látszólag egyetlen – leánya szülőföldjén, egy honi előkelőhöz ment nőül, ha szokványosnak nyilvánvalóan nem is nevezhető jelenség, de korántsem számítana rendhagyónak a korban. Másfelől könnyen lehetséges, hogy Kálmánnak első, hosszabb, hipotetikus akár 10–13 évre is kiterjeszhető időtartamú házasságából több leánygyermek is származott, akik nevét nem őrizte meg a krónikáshagyomány. Megfontolásra érdemes emellett az a tényező is, miszerint II. István és az addig őt, illetve korábban az atyját feltétlenül támogató előkelői csoport egysége különböző okokból az 1120-as évek közepére aggasztóan fellazult, sőt némely csalódott főurak növekvő elégedetlenségükben alkalmasint már ekkortájt elkezdtek tájékozódni Álmos és hívei felé. Ezenfelül uralomra lépése óta fennálló diplomáciai elszigeteltsége az évek során sem csökkent, így a király – látványosan gyengülő belső pozíciója megszilárdítása érdekében – bizonyára kihasználta volna az alkalmat, ha egy tősgyökeres úri família a nagybirtokosok és országos méltóságviselők legfelső rétegéhez tartozó tagja történetesen megkéri tőle nővére kezét.³⁵

A krónikaszerkesztés 162. – a vak király uralkodásának második felét bemutató – *caput*ájában, ahol meglepő tájékoztatást kapunk II. Béla káros és feltehetőleg méltóságrombolónak is tekintett, mindjobban elhatalmasodó szenvedélyéről, a

³³ A dukátus utolsó évtizedeinek és megszüntetésének történetéről lásd *Kristó Gyula*: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp. 1974. 88–124.; *Kristó Gy.*: A korai feudalizmus i. m. 894., 943., 956–957.; szűkebb térségünk dinasztikus országmegosztásainak legújabb, alapos feldolgozása: *Bagi Dániel*: Divisio regni. Országmegosztás, dinasztikus viszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, a Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és a korai 12. században. MTA doktori értekezés. Pécs 2015.

³⁴ *Zsoldos A.*: Magyarország világi i. m. 137.

³⁵ II. István országglása belső problémáiról lásd *Makk F.*: Megjegyzések II. Béla i. m. 33–36.; *Uő*: A tizenkettedik i. m. 54–55.; külpolitikai izoláltságára: *Uő*: Magyar külpolitika (896–1196). 2. kiadás. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996. 167–169.

mértéktelen és gyakori részszegséghez vezető italozásról, látszólag csupán odavetve, de vélhetően nagyon is tudatosan, okkal megjegyezve, a következőket olvashatjuk: „Pócsot és Sault, e két szerzetest részszegségében ellenségeik kezére juttatta, s ok nélkül megölték őket.”³⁶ Az önmagában is érdekes, és a király személyének, valamint országlásának általában pozitív ábrázolását némileg beárnyékoló esemény elbeszélésére Rokay Péter hívta fel a figyelmet, azt feltételezve, hogy a két rejtélyes *vir religiosus* közül az előbbi, a krónikacsalád másik, „V 2” jelű szövegvariánsában „Poth”-nak nevezett férfiú – a Kálmán király utasítására a dömösi kolostorban Álmos foglyul ejtését megkísérelt – Benedek nevű előkelő apjával, Bottal, Saul pedig Zsófia hercegnő fiával lenne azonos.³⁷ Rokay koncepciója szerint Saul, nyilván miután vissza kellett lépnie, vagy alulmaradt Bélával szemben, hasonlóképp, mint Bot, aki Kálmán és II. István vélelmezhető befolyásos híveként, szintén joggal tarthatott a győztesek bosszújától, „menedékbe vonulásként” jobbnak látta belépni egy szerzetesközösségbe. A feltételezés elfogadhatónak, sőt helytállónak tűnik, kiváltképp azzal együtt, hogy egyéb akceptálható, illetve észszerű választ nehezen találhatunk azokra a kérdésekre, hogy forrásunk miért feledkezett meg (elvben) a hivatalos trónörökös későbbi sorsának ismertetéséről, valamint, hogy mely okból tartotta fontosnak megemlékezni a két látszólag nem különösebben jelentős személy – önmagában csekély hírértékű – elpusztításáról, akiknek valamelyest gyanút keltő módon rangjáról és származásáról ugyanakkor semmit sem árul el. Pauler Gyula a két meggyilkoltat – a nemzetség óvári, szerdahelyi és gesztoncei ágai körében a 12. század vége után többször felbukkanó – nevük alapján a Győr nemzetség tagjainak vélte.³⁸ Jakubovich Emil a *vir religiosus* jelzős szerkezetet, mint feltevéséből következik: nem „szerzetesek”-nek, hanem „egyházi személyek”-nek értelmezte, és Sault – meglehetősen magabiztossággal – a dömösi Szent Margit-prépostság 1138. évi úgynevezett alapítólevelében szereplő dömösi préposttal azonosította.³⁹ Eszerint, amennyiben Rokay Péter vonatkozó vélekedése is megfelel a történeti valóságnak, az egykori trónörökös nem egyszerű *frater*, hanem kanonok, majd pedig prépost, ráadásul az egyik legjelentősebb társaskáptalan – talán a királyi udvarba is bejáratos – elöljárója lett volna, és még 1138 tavaszán is élt. Bármennyire is csábító, úgy vélem mindazonáltal: ez a két kutató teóriáit kombináló, általam „továbbfejlesztett”

³⁶ SRH I. 452., fordítása: KK 107.

³⁷ Rokay Péter: Bot és Saul. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged 2000. 451–455. Az Álmos elleni dömösi támadásról lásd SRH I. 431–432.

³⁸ Pauler Gy.: A magyar nemzet i. m. 478. vö. *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek története a XIV. század közepéig*. 2. kiadás. Bp. 1995. 548., 554., 558.

³⁹ Jakubovich Emil: Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Magyar Nyelv 21. (1925) 25.; Saul említése a dömösi oklevélben: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. Ordine chron. disposit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz. Strigonium 1874. 88.

elképzelés helytállósága túlon túl valószínűtlen. Egyfelől azért, mert a névegyezésen kívül semmi egyéb nem hozható fel a prépost és a volt herceg azonossága mellett, másrészt pedig kérdéses: a király jó szemmel nézte volna-e, hogy az apja által alapított, és az Álmos-ág családi magánegyházának számító, emocionális okokból számára nyilván nagyon fontos dömösi Szent Margit-társaskáptalan élére egykori riválisa, vagy – más történelmi szemlélet szerint – ellensége kerül. Saul eszerint, csakúgy, mint nagyjából két évtizeddel korábban rokonai, Álmos és Béla, a király átmeneti befolyásolhatóságát és gyengeségét aggálytalanul kihasználó főurak sötét mesterkedésének esett áldozatául. Ő azonban életével fizetett azért a potenciális veszélyért, illetőleg folyamatos fenyegetésért, amelyet közelmúltbeli trónörökös volta, és egyáltalán léte a vak uralkodóra és annak hívei hatalmára nézve jelentett.

Borsról és Ivánról Saulhoz képest még csekélyebbek az ismereteink, mondhatni: szinte semmit sem tudunk velük kapcsolatban. Az mindenképp külön figyelemre tarthat számot, és jelentőséggel bír meglátásom szerint, hogy noha alighanem azonos rangúak lehettek, csak Borsot nevezi ispánnak a krónika szövege. Jóval egyértelműbben utal a köztük lévő, sajnos felderíthetetlen, legfeljebb találgatható mibenlétű különbségre a sikertelen hatalomátvételi kísérletük után velük szemben alkalmazott retorzió. Mint láttuk: Ivánnak nem kegyelmezett a király, életével fizetett bűnéért, Bors ellenben valamiért más, nagylelkűbb elbírálásban részesült: megúszta a Bizáncba való száműzetéssel. Vajay Szabolcs a két trónkövetelőt I. Géza leányági unokáinak, Borsot a Miskolc *genus*, Ivánt pedig a Hont-Pázmány nemzetség leszármazottjának vélte, az alábbi érvek alapján.⁴⁰ Egy III. Béla nevében kiadott, 1194-re keltezett hamis oklevélben bizonyos Domonkos bánt a király nagyra becsült rokonának (*dilectus cognatus noster*) titulálják, illetve egy 1225-re datált, Vajay közlésével szemben valójában II. András nevére – szintén – hamisított kiadványban az uralkodó hozzátartozójának (*cognatus noster*) nevezik, amely atyafiságig, minthogy nem keletkezhetett sem III. Béla anyja, Eufrozina kijevi hercegnő, sem nagyanyja, II. Béla király neje, Ilona révén, egy nemzedékkel feljebb, Álmosig kell visszamennünk a családfán.⁴¹ Vajay meglátása szerint az ő édestestvére, I. Géza király és annak második házastársa, egy Szünadénosz családbeli bizánci úrnő leánya lehetett Bors ispán anyja, és a lázadó, illetve trónkövetelőként fellépett vagy felléptetett előkelővel szemben II. István által tanúsított kegyes és irgalmas különbségtétel abban nyeri magyarázatát, hogy a király szerette volna elkerülni egy esetleges újabb feszültségforrás kialakulását a keleti birodalommal, pontosabban magával – a Magyar Királyság

⁴⁰ Vajay Sz.: I. Géza i. m. 34.

⁴¹ Árpád-kori új okmánytár. (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus) XI. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Bp. 1873. 56.; Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. 1156–1411. Szerk. Nagy Imre. Sopron 1889. 9.; Vajay Sz.: I. Géza i. m. 34.

íránt egyébként is ellenséges érzülettel viseltető II. Ióánnész császárral. Azokat a korántsem mellékes kérdéseket most hagyjuk nyitva, hogy Álmost és ismeretlen nevű, a kutató által feltételezett nővérét csakugyan I. Géza bizánci felesége hozta-e világra, és tekintsünk el annak a firtatásától is, hogy amennyiben a herceg és nőtestvére anyjának személyét illetően Vajay nem tévedett, a baszileiosz vajon tudott-e egyáltalán egy – a császári házzal talán rokonságban sem állt – görög arisztokrata nő (a történész elmélete szerint) bizonyosan magyar szülőktől született, Magyarországon nevelkedett és élő unokájának létezéséről. S ha igen, foglalkoztatta-e annak sorsa, valamint nyilvánvaló felségárulása miatti megbüntetésének súlyossága, illetve módja. A néhai kitűnő genealógus érvelésének leggyengébb, egyenesen érthetetlen láncszeme az, és véleményem szerint tézise kétségkívül meg is dől ott, hogy kizárólag Álmos herceg testvérei között található meg azt a személyt, akinek házassága révén Domonkos bán és családja rokonságba került az Árpád-dinasztiával. Ennek cáfolatára több példát is hozhatunk az uralkodóház későbbi családi történetéből. A 12. század utolsó harmadában, legvalószínűbben III. Béla országlása idején ment történetesen férjhez András majdani somogyi ispánhoz az a Margit nevű hercegnő, akit III. Ince pápa egy 1208-ban kelt levelében a magyar uralkodó nagynénjének (*amita carissimi in Christo filii nostri illustris regis Ungariae*) nevezett, és így aztán leginkább II. Géza leányaként azonosíthatunk.⁴² Egy 1260-ban lejegyzett káptalani egyezséglevélben egy másik, nevének elhagyásával említett hercegnő szerepel, aki a diploma szerint II. András király nővére volt, és legalábbis elképzelhető, hogy ő is belföldön, egy magyar bárói család tagjához ment nőül.⁴³ Leányáról ezt bizonyosan elmondhatjuk, Erzsébet úrasszony tudniillik – valamikor 1230 táján – a Hont-Pázmány nemzetség csekélszi ágához tartozó Bökény ispánnal házasodott össze.⁴⁴ Ezekon túl azon eshetőséget szintén számításba kell vennünk, hogy II. Gézának, illetve utódainak akár balkézről való leányaik is lehettek, és a törvénytelen születésű utódaikat, unokatestvéreiket a közép-európai uralkodók rendszerint belföldön házásították meg. A genealógiai probléma kapcsán arról a – felettébb lényeges – körülményről sem feledkezhetünk meg, hogy Domonkos és fia, Bors a királyi házzal fennállott rokonságára csupán hamis oklevelek utalnak, bár az természetesen igen kevésbé valószínű, hogy az iratok készítője egy ilyen nem szokványos és tényszerűségében

⁴² CDH III/1. 57.; Margit hercegnő személyéről lásd *Wertner M.*: Az Árpádok családi i. m. 351–353.; *Kis Bálint*: Az Árpádok királyi vére Magyarország családaiiban. Bp. 1895. 5–6.; Neumann Tibor – általam is osztott – véleménye szerint az sem zárható ki, hogy Margit apja III. István király volt, lásd *Neumann Tibor*: Egy „morva” herceg és egy Árpád-házi hercegnő leszármazottai. A Gyánúr-fiak eredete és rövid története. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 130. Szeged 2009. 18–19.

⁴³ *Kis B.*: Az Árpádok királyi i. m. 8–9.

⁴⁴ *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek i. m. 667.; *Kis B.*: Az Árpádok királyi i. m. 9–10.

könnyen ellenőrizhető, következésképp a lelepleződés kockázatát nagyban növelő momentumot foglalt volna a koholt szövegbe. A Bors és Iván büntetése közötti – nyilván a király személyes döntése szerinti – feltűnő distinkció alapján mindazonáltal igen valószínűnek tűnik, hogy Bors valóban valamelyes rokonságban állt a királlyal, Iván azonban nem büszkélkedhetett ezzel.

Bár Vajay cikkében nem hivatkozott e történelmi véleményekre, valójában már jóval korábban felmerült, hogy a lázadó Bors *comes* a Borsod vármegyében törzsbirtokos főúri rokonságok egyikének volt a tagja. Leveles Erzsébet az Anonymus szerint a honfoglaláskor a Kárpátok belső vonulatának nagy részét elfoglalt Böngér fia Bors vezér leszármazottának, illetve ebből következően a Bors nemzetség szülöttének és – bármiféle igazolás nélkül – borsodi ispánnak gondolta az előkelőt.⁴⁵ Hóman Bálint – feltehetően az említett Domonkos bánhoz kapcsolva azt – szintén a Bors *genushoz* sorolta Borsot, ilyen nevű nemzetség azonban nem létezett, a III. Béla idején élt szlavón bán, mint láttuk: a Miskolc nem borsmonostori ágához tartozott.⁴⁶ Egyébiránt a korai magyar történelem csekély számú ismert szereplői között felbukkan még egy Bors nevű személy: jelesül a krónikaszerkesztés 107. fejezetében, Nándorfehérvár 1071. évi ostromának elbeszélésekor hallunk egy – alighanem Salamon király zászlói alatt, a híres Opos oldalán kitűnt – Bors nevet viselt vitézről.⁴⁷ Esetleg felvethető, hogy a mi Borsunk talán ezen Bors *milesnek* volt a sarja vagy néhány nemzedékkel később élt oldalági „rokona”. Magam – csatlakozva Makk Ferenc Hóman nézetét pontosító vélekedéséhez – úgy látom: amennyiben Bors ispán valóban rokonságban állt a királyi házzal, mindenképpen szóba jöhet, sőt talán valószínűsíthető is, hogy a Miskolc atyafiság tagja volt. Más és komoly kételyeket támasztó kérdés ugyanakkor az, hogy utódai vagy rokonai miként tudták elérni a nemzetséget elvileg egyetemlegesen és „örökletesen” sújtó büntetés, az udvarból való kitiltásuk visszavonását, tetejébe – emberi számítás szerint – még az ellenlábás II. Béla vagy fia, II. Géza uralkodása alatt, minthogy az 1180-as években már egyenesen az országos elit potentátjai között, az udvarispáni tisztségben találkozunk Domonkos bánnal.⁴⁸

Témánk tárgyalása kapcsán mondhatni megkerülhetetlen az – a szakirodalmat már bő 100 éve foglalkoztató – kérdés, mely szerint Bors ispán vajon azonos személy volt-e a Kálmán király állítólagos, a Ruszban született fiával, a trónkövetelőként II. Béla, majd II. Géza ellen is fellépett Borisz herceggel. A külföldi

⁴⁵ *Leveles Erzsébet*: Miskolc város megváltása. Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsodvármegye multjából 2. Miskolc 1927. 166.

⁴⁶ *Hóman B.*: Bizánc i. m. 366.; *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek i. m. 820–823.

⁴⁷ SRH I. 373.

⁴⁸ Noha először csak 1192-ben említik a megye élén, Domonkos alighanem már 1188-ban is bodrogi ispán volt. Lásd *Zsoldos A.*: Magyarország világi i. m. 27. 141.

történészek – köztük Konstantin Grot, Andrew Urbansky és Raimund Kerbl – Bors ispánt és Boriszt lényegében egybehangzóan egyazon személynek tartották.⁴⁹ A magyar kutatás már jóval megosztottabb a kérdést illetően: Hodinka Antal lehetségesnek, Kristó Gyula legalábbis nem kizárhatónak, Nyulassy Ágnes pedig felettebb valószínűnek gondolta, hogy a két név azonos személyt takar.⁵⁰ Font Márta kapcsolattörténeti munkáiban korábban – a lényegét tekintve igen logikus érvelés mentén – kételyeinek adott hangot, utóbb azonban, vélekedését kissé módosítva, óvatosan inkább már nem foglalt állást, Makk és Vajay ellenben határozottan elvetette Borisz és az ispán azonosságát.⁵¹

A Bors és Borisz herceg egyazon voltát valló, szerfelett irreális, sőt némelykor egyenesen légből kapottnak mondható különböző elképzelések (Borisz anyját, Eufémia királynét egyes rosszindulatú előkelők alaptalanul vádolták meg házasságtöréssel, a herceget pedig így, az ő ármánykodásuk miatt kiáltották ki fattyúnak, II. István azután – hogy helyrehozza atyja bűnét – Boriszt elfogadta testvéreinek, Magyarországra hívta és udvarába fogadta; Borisz kijevi segítséggel jött Magyarországra és hajtott végre puccsot a király ellen, majd egy alku révén került Bizáncba stb.) bemutatását és cáfolatát, minthogy azokat Makk és Vajay részletesen áttekintette és valószínűtlenségüket, sőt esetenként kézenfekvő tarthatatlanságukat kielégítő érveléssel bizonyította – mellőzöm. E helyütt csak három, az említett magyar medievisták által sem felhozott és – meggyőződésem szerint – mintegy perdöntő tényre hívom fel a figyelmet. Egyrésről Bors *comes* kapcsán, jóllehet Borisszal való azonossága esetén ez jóformán elvárható lenne, II. Béla iránt elfogult forrásunk még csak utalást sem tesz a származása körüli roppant kényes, jogigényét aláásó problémákra, de – habár Borisz anyja, Eufémia szülőföldjén, a Kijevi Nagyfejedelemségben jött a világra, és ott vélhetően az uralkodó

⁴⁹ *Константин Грот*: Изъ истории Угрии и славянства въ XII веке (1141–1173). Варшава 1889. 24.; *С. П. Розанов*: Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики XII в. Известия Академии Наук ССР VII. Серия. отделения гуманитарных наук. 1930:9. Ленинград 1930. 650.; *Andrew B. Urbansky*: Byzantium and the Danube frontier. A study of the relations between Byzantium, Hungary and the Balkans during the period of the Comneni. New York 1968. 47.; *Raimund Kerbl*: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenkönnigreich. (Dissertationen der Universität Wien. No. 143.) Wien 1979. 65–66.

⁵⁰ *Hodinka A.*: Kálmánfi i. m. 425.; *Kristó Gy.*: A korai feudalizmus i. m. 1184–1185.; *Nyulassy Ágnes*: Borisz a források tükrében. In: Dixit et salvavi animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére. Szerk. Döbör András et al. Szeged 2007. 79–98., itt: 83–84.

⁵¹ *Font Márta*: Fattyú volt-e Borisz? Interpress Magazin 10. (1984) 8. sz. 24.; *Uő*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged 2005. 155–156.; *Makk Ferenc*: Borisz, egy XII. századi trónkövetelő. Acta Universitatis de nominatae Attila József. Acta Antiqua et Archaeologica 7. Supplementum. Szeged 1987. 62. 6. jegyz.; *Uő*: The Árpáds i. m. 26.; *Uő*: Magyar külpolitika i. m. 173–174.; *Uő*: A tizenkettedik i. m. 60–61.; *Szabolcs Vajay*: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. Ungarn Jahrbuch 10. Jahrgang 1979. München 1979. 17., 20.

környezetében nőtt fel – arról sem hallunk, hogy a trónkövetelő külhomból, jelesül a Ruszból érkezett volna Magyarországra.⁵² Még fontosabb körülménynek tartom Bors ispáni címét. Ez alapján egyfelől felvethetjük, hogy a két királyjelölt közül ő lehetett a korosabb, sőt talán jóval idősebb volt Ivánnál, akiről – Kristó hipotézise szerint esetleg orosz felmenőket és hatalmas ruszbeli támogatókat sejtető – szláv eredetű nevének kívül sajnos semmi egyebet nem tudunk.⁵³ Borisz anyját, Eufémia perejaszlavli hercegnőt Kálmán 1112-ben vette feleségül, és hűtlenség vádjával csak néhány évvel később, minden bizonnyal már a herceggel viselősen taszította el, következésképp Borisz 1128 táján legfeljebb a 15. életében járhatott, így aligha képzelhető el, hogy II. István egy gyermeket, vagy akár egy ifjancot is megyésispánná vagy más országnagyi méltóságra nevezett volna ki, gyakorlatilag kizárja, hogy ő lett volna az ispáni címmel említett ellenkirály.⁵⁴ Az ispáni titulus más megközelítésben szintén egyértelműen arra mutat, hogy két különböző személyről beszélünk. Amennyiben elfogadjuk ugyanis azt a – nem mellesleg forrásaink által nem alátámasztható – vélelmet, miszerint II. István magyar földre hívta, vagy legalábbis beengedte az országba, majd udvarába fogadta, és elismerte testvérének Borisz, azt még alkalmasint a Bélával rokonszenvező krónika is inkább *dux*nak, mintsem ispánnak nevezte volna.⁵⁵ Végül pedig: az azonosság vagy különbözőség kérdésében a kutatás érdekes módon épp a legtriviálisabb bizonyító körülményt nem vette észre, és pedig azt, hogy ismeretlen krónikaszerzőnk – bizonyosan nem pusztán véletlen folytán – a herceg keresztnévét az ispán nevéthől eltérő betűsorral: „Borith” vagy másutt „Borich” alakban írta, ami megint csak fenti állásfoglalásomat támasztja alá.⁵⁶

Ivánt, mint arról már szó esett, Vajay Szabolcs hasonlóképp I. Géza leányági unokájának és a Hont-Pázmány nemzetség Forgách ága sarjának gyanította.⁵⁷ Az utóbbi feltevés alapjául az Iváncs és Ivánka keresztnevük a *genus* szóban forgó ágának 13. századi nemzedékeiben megfigyelhető gyakorisága szolgált, ami önmagában azonban igen csekély bizonyító erővel bír, annál is kevésbé, mert Iván nevű személyről ugyanakkor nem tudunk a – főként Nyitra megyében birtokolt – családban, a 13. század végi méltóságviselők, valamint más főúri nemzetségek körében viszont találunk több Ivánt is. Közvetve mindazonáltal Vajay – Iván magyar származására és nemzetségi hovatartozására vonatkozó – feltevését támogathatja

⁵² Розанов, С. П.: Евфимия Владимировна i. m. 649.; Makk F.: Borisz i. m. 61–62.

⁵³ Kristó Gy.: A korai feudalizmus i. m. 1185.

⁵⁴ SRH I. 429.; Hodinka A.: Kálmánfi i. m. 422.; Font M.: Árpád-házi királyok i. m. 137.

⁵⁵ Makk, F.: The Árpáds i. m. 26.; Font M.: Árpád-házi királyok i. m. 155–156. Nyulassy Ágnesnek a hercegi címmel kapcsolatos, Borisz Kálmán iránti lojalítására és tiszteletére hivatkozó véleményét nem teljesen értem, de az aligha igényel külön cáfolatot (lásd Nyulassy Á.: Borisz i. m. 83.).

⁵⁶ SRH I. 444., 448–449., 451.

⁵⁷ Vajay Sz.: I. Géza i. m. 34.

esetleg, hogy az 1123. évi volhíniai hadjárat során, a már említett botrányos és szomorú jelenet alkalmával épp egy Hont-Pázmány nembeli főember, Kozma ispán volt az, aki nem csupán elképzelhetőnek, de talán egyenesen jogszerűnek is tartotta, hogy az előkelők új királyt válasszanak II. István helyett, és arra az esetre, ha az továbbra is ragaszkodna Vlagyimír hiábavaló ostromához, és nem térne vissza velük Magyarországra – bámulatos vakmerőséggel – azt fenyegetőleg kilátásba is helyezte az uralkodó számára.⁵⁸ Iván és az Árpád-dinasztia rokonsága, főképp pedig az, hogy az előkelő I. Géza vagy esetleg I. László király ismeretlen leányának gyermeke lett volna, még inkább bizonytalan és aligha igazolható vélelem.

A Bors és Iván neve fémjelezte sikertelen pártütés kapcsán végezetül talán nem lesz haszontalan a szervezkedés hátteréről és körülményeiről is mondanunk valamit.⁵⁹ Előljáróban – már csak amiatt is, mert a szakirodalom eddig nem érintette a kérdést – érdemes rávilágítanunk, hogy a két valószínűsíthető főbűnös a király elleni összeesküvésben való érintettségének mértékét illetően semmi közelebbi információval nem rendelkezünk. Ilyenformán, elsősorban a nagylelkűen, Ivánhoz képest csak száműzetésre ítélt Bors vonatkozásában még az sem zárható ki kategorikusan, hogy tevőlegesen nem vettek részt a puccskísérletben, a szervezkedés elindítói és talán vezetői is más, a kútfőink által homályban hagyott nemesek voltak, akik hatalmi ambícióik érdekében gátlástalanul felhasználták, majd a bukás pillanatában – mentendő magukat – cserbenhagyták őket. A kutatás általában, ha nem is világosan kimondva azt, de a vonatkozó interpretációkból javarészt kikövetkeztethetően, mindkét előkelőt bűnösnek és maradéktalanul elmarasztalhatónak tartja a hatalomátvételi kísérlet előkészületében és végrehajtásában, amellyel kapcsolatban az egyik legérdekesebb észrevételt Bartoniek Emma publikálta. A neves történész-bibliográfus Bors ispán és Iván fellépését Salamon király konkolyhintő országnagyának, Vid bácsi ispánnak – részint téves véleménye szerint egyenesen – a főhatalom megszerzését célzó gátlástalan törekvéseivel állította párhuzamba, amit úgy értelmezett, hogy igénye révén kendőzetlenül kétségbe vonta az uralkodóház kizárólagos jogát a magyarok feletti uralomra.⁶⁰ A megállapítás Bors és „királytársa”, illetve híveik akciójára feltétlenül igaz, bár

⁵⁸ SRH I. 438–439.; *Kristó Gy.*: A korai feudalizmus i. m. 1180.; *Kosztolnyik, Z. J.*: The dynastic i. m. 105–106.

⁵⁹ *Kosztolnyik Zoltán* felvetését, miszerint Bors és Iván akciójának hátterében esetleg a bizánci udvar húzódozott meg (lásd *Kosztolnyik, Z. J.*: The dynastic i. m. 115.), semmi nem támasztja alá, és úgy vélem, az csaknem bizonyosan kizárható, tekintve, hogy a császár – amennyiben be kívánt volna avatkozni a magyar ügyekbe – azt valószínűleg a vele kimondottan jó kapcsolatban lévő, és alkalmasint egy ideig a Bizánci Birodalomban élt rokona, Béla érdekében tette volna meg.

⁶⁰ *Bartoniek Emma*: A magyar királyválasztási jog a középkorban. *Századok* 70. (1936) 366. Vid valójában – már amennyiben hihetünk egyáltalán a Salamon rossz szellemének tekintett bácsi ispán iránt egyértelműen ellenséges érzelmekkel viseltető Anjou-kori krónikakompozíció tudósításának – „csak” a dukátust akarta megszerezni Géza és annak öccsei félreállítására, lásd SRH I. 380., 392–393.

abban természetesen tudatos és közvetlen politikai szándékot felesleges lenne keresnünk.

A legmesszebbmenőkig egyetértek ellenben Makk Ferencnek a pártütés társadalmi és politikai hátterére vonatkozó kijelentéseivel. Makk úgy gondolta, a Borsot és Ivánt királlyá választó főurak az udvar belső ellenzékéhez, közelebbről Kálmán király – II. Istvánnal elégedetlen – pártjához tartoztak. Ezt a magam részéről azzal egészíteném ki, hogy annak az Álmos vagy Béla herceg trónra jutásától leginkább viszolygó-tartó csoportjához, amely talán pont azért ragadtatta magát a merőben meggondolatlan és rendkívül veszélyes, kudarcuk esetén pedig előreláthatóan (és miként történt is) épp Bélát és híveit helyzetbe hozó lépésre, mert a király újbóli súlyos betegségében válságos állapotba került, és féltő volt, hogy rövid időn belül meghal. Kijelölt utódát, Sauld viszont kisgyermek vagy igen zsenge kora miatt uralkodásra alkalmatlannak és egy – az Álmos-ágot támogató erők által esetlegesen kirobbantandó – fegyveres trónküzdelemben teljesen esélytelennek vélték.⁶¹ A logikusnak tűnő megfontolásból kifolyólag jobbnak látták elébe menni dolgoknak, és idejekorán, akár még II. István életében is, saját maguk által gondoskodni egy vagy két – erre a fontos kérdésre alább visszatérek – számukra megfelelőbb, a hatalomban maradásukat nagyobb valószínűséggel garantáló vagy legalábbis biztosítani ígérkező utód személyének kiválasztásáról és hatalomba emeléséről. Akár e körülmény, akár egészen más szempont volt Bors és Iván párthíveinek fő vagy másodlagos motívációja, az nyilvánvaló – és itt ismét hivatkozhatunk Makk az eseményekkel kapcsolatos helyes megállapítására –, hogy a szervezkedés és a palotaforradalom, majd pedig az azt követő megtorlás és a király kedélyállapot-változásai függvényében fel-fellángoló terror még inkább megosztotta és tovább gyengítette II. István az elszenvedett kudarcok hatására amúgy is régóta zilálódó, erőtlenedő támogatói bázisát.⁶²

Meglehet ugyanakkor, hogy az 1120-as évek végére még ennél is bonyolultabb belpolitikai helyzet állt elő, és a Kálmán-párti eliten belül személyes és/vagy hatalmi természetű ellentétek miatt további, egyre mélyülő törésvonalak alakultak ki. A két utódjelölt puccsszerű, a krónika elbeszélése szerint feltehetően egyidejűleg, vagy csak kis időbeni eltéréssel történt felléptetése legalábbis erre mutat. Megválasztásuk módfelett szokatlan jelenségére igen különböző magyarázatok születtek. Vajay azon elképzelését alighanem bizvást elvethetjük, miszerint Bors ispán és Iván királlyá tételének kísérletével támogatóik az ősi duális uralmi rendszer hagyományát, a pogányság kori kettős fejedelemséget kívánták némileg

⁶¹ *Makk F.*: Megjegyzések II. Béla i. m. 37.

⁶² *Makk F.*: Megjegyzések II. Béla i. m. 38.; *Uő*: Megjegyzések II. István történetéhez. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János – Székely György. (Memoria Saeculorum Hungariae 1.) Bp. 1974. 255.; *Makk F.*: A tizenkettedik i. m. 61.

módosított, korszerűsített formában feltámasztani.⁶³ Jóllehet, valóban feltűnő, hogy miként a krónika szövegében találjuk: királlyá és nem királyokká választották őket (*in regem electi*), ennek azonban, tekintve akár a magyar gondolkodásnak megfelelő grammatikai pontatlanságból vagy egyszerű nyelvtani hibából is eredhet, nem tulajdoníthatunk nagyobb, főként pedig ilyen konkrét értelmű jelentőséget.⁶⁴

Makk Ferenc Bors és Iván királlyá választását „egymást nyilván gyorsan követő”, azaz két külön, kis időeltéréssel lezajlott történésnek gondolta, amivel a magam részéről szintén egyetérték.⁶⁵ Már részint ebből is következtethetünk rá, de feltétlenül nyomatékosítanunk kell, hogy nagy valószínűség szerint a két jelölt megválasztására nem közös akarattal, az előkelők megegyezése révén került sor, és legkevésbé sem beszélhetünk – mint Vajay vélemezte azt – két egyenrangú és szövetséges társkirály trónra emeléséről, hanem épp ellenkezőleg, két egymással is rivalizáló, szembenálló, II. István megroggyant táborából kivált főúri frakció és azok vezetőinek szervezkedéséről, illetve hatalomátvételi kísérletéről van szó. A két önjelölt, vagy a zúgolódó urak által csupán felhasznált trónaspiráns ilyenformán nemcsak a hivatalosan designált utódnak, Saul hercegnek, de egymásnak is ellenfele volt talán. II. István iránti viszonyulásuk tekintetében azonban felmerülhet egy másik, az eddigi képet jelentősen árnyaló alternatíva is: lévén az szinte teljesen bizonyos, hogy a pártütés és megválasztásuk a király újbóli súlyos megbetegedése idején történt, és sokan azt hitték, nincs remény az uralkodó felépülésére, sőt legfeljebb napjai vannak hátra, így könnyen elképzelhető, hogy már tévesen halálhíre is elterjedt, és a lázadók erről a hamis információról értesülve, a riválisokat minden áron megelőzni akarván ragadtatták magukat a végzetes tetre.

Bors, Iván és ismeretlen társaik pártütő mozgalma kapcsán fontos még egy körülményt kiemelnem, nevezetesen, hogy az a királyi tekintély és hatalom a 12. század eleje körül kezdődött csökkenésének és II. István trónra léptével felgyorsult hanyatlásának egyik legszembeötlőbb állomása volt. Mint arról már szóltam, ezt előzte meg néhány évvel korábban a szintúgy megdőböntő vlagyimíri jelenet, amit akár a két trónigénylő megválasztásának előjeleként is értelmezhetünk. Én ugyancsak e folyamathoz vonhatóan vélem az 1098-ban Abaujvár mellett lezajlott eseményeket, amikor is a jelen lévő főemberek és vitézek addig példátlan, sőt elképzelhetetlen módon mind a királynak, mind az azzal szembenálló hercegnek – egyhangúlag – megtagadták az engedelmességet, mondván: ha harcolni akarnak egymással, ám tegyék, de saját maguk, ők ellenben biztosan nem fognak

⁶³ *Vajay Sz.:* I. Géza i. m. 34.

⁶⁴ SRH I. 444.

⁶⁵ *Makk F.:* Megjegyzések II. Béla i. m. 36.

vért ontani az újabb belviszályban, párbajuk győztesét pedig hajlandók elismereni az ország urának.⁶⁶ Ezek és nem utolsó sorban a II. Béla országjárása kezdetén elő-előforduló – kizárólag az uralkodócsaládot és az arisztokráciát megosztó belső ellentétek fokozódásával, illetve durva elfajulásával kielégítően bizonyosan nem magyarázható – jelenségek fényében talán némiképp az időszak magyar királyainak hatalmáról, különösen pedig az uralkodó és a nagybirtokosi elit korabeli viszonyrendszeréről kialakított képünket is újra kellene gondolnunk.

II. István uralkodásának utolsó egy-másfél évére a trónkövetelők és az őket támogató, egymással is versengő főúri frakciók mozgolódásai, titkos szervezkedései – valószínűleg nagyrészt a király által alkalmazott kemény és egyre fokozódó terror hatására – elcsitulak. Az uralkodó sejtethető, 1130 eleji lemondása, majd március elején történt halála után II. Béla foglalta el a trónt.⁶⁷ Meglátásom szerint nem eldönthető, hogy egyeduralomra jutása Saul legyőzése, vagy az elit különböző, szembenálló csoportjainak békés kompromisszuma és a kijelölt utód félreállítása révén következett-e be, és – ebből adódóan – ugyancsak felettebb bizonytalan a rivális herceg II. István elhunyt utáni sorsa is. Lehetséges, hogy Saul még az év tavaszán életét vesztette a trónharc során, vagy annak következtében, de az szintűg elképzelhető, hogy sikerült szerencsésen átvészelnie az uralomváltás gyorsan elvonult, az Álmos-ág ellenségei és rosszakarói körében nyilván számos áldozatot szedett viharát, és még jó néhány évet élt külföldön vagy szülőföldjén maradván, de távol az udvartól – talán, mint Rokay igen valószínűnek látszó felvetésében kifejtette: szerzetesként – kolostori visszavonultságban. Azt mindenestre csaknem vitathatatlan bizonyossággal kijelenthetjük: ha éltek is, sem Saul, sem pedig a Bizáncba került Bors nem jelentett a későbbiekben semmifajta számottevő fenyegetést II. Béla uralmára. Az új királyt 1131. április 28-án Székesfehérvárott megkoronázták, ezzel formálisan is elődei örökébe lépett, és átvette a főhatalom teljes körű gyakorlását. Uralkodása azonban korántsem volt zavartalan, lévén, alig egy év múltán – Borisz személyében – egy újabb, a korábbiaknál sokkal veszélyesebb és elszántabb trónkövetelő bukkant fel és tett kísérletet a korona és vele a királyság megszerzésére.⁶⁸

⁶⁶ SRH I. 423.; *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. 203.

⁶⁷ *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. 239.; *Makk F.*: Megjegyzések II. Béla i. m. 34., 38. Knauz Nándor vetette fel a gondolatot, hogy márc. 1. nem II. István halálának, hanem – betegsége miatti – lemondásának időpontja, a király tehát még hetekkel később is élhetett (lásd *Knauz Nándor*: Kortan. Hazai történelmünkhez alkalmazva. Bp. 1876. 510.).

⁶⁸ SRH I. 446–452.; *Makk F.*: Megjegyzések II. Béla i. m. 38., 42.; *Üő*: Magyarország a 12. i. m. 110–111.

PRINCE SAUL, ISPÁN BORS AND THE LORD IVÁN

Notes and reflections on the struggle for the Royal Succession
in the Last Years of Stephen II's Reign

by Tamás Kádár

SUMMARY

Late in the reign of Stephen II (1116-1131), as many as five candidates who could have succeeded him emerged. Prince Álmos and his son Béla had a claim based on royal kinship, but their chance of implementing this right appeared hopeless on account of the revolts that had previously been fomented by Álmos. Accordingly, in around 1127 the king designated Saul, the son of his sister, as his successor. A couple of years later, however, the discontented lords elected as king an individual known as Bors, and then another called Iván. Identification of these pretenders is highly problematic, the only certainty being their descent from illustrious Hungarian kindred. Moreover, the identification of Bors with a pretender called Boris who emerged in 1132 can safely be excluded. Recovering his sanity, Stephen II suppressed the conspiracy with an iron fist: Iván was beheaded, and Bors was exiled to Byzantium. Yet after the king's death it was not Saul who occupied the throne, but – probably after a short civil war – Prince Béla, who in the meantime had somehow returned to royal favour.